

**МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
«ВІД САМОДЕРЖЦЯ, ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ РОМАНА МСТИСЛАВОВИЧА
ДО КОРОЛЯ РУСИ ДАНИЛА ТА ЙОГО НАЩАДКІВ:
ЛЮДИНА, СПІЛЬНОТА, ДЕРЖАВА XII–XIV СТОЛІТЬ
В УКРАЇНСЬКІЙ СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ІСТОРІЇ»,
2–3 ЖОВТНЯ 2025 РОКУ, ІВАНО-ФРАНКІВСЬК – ГАЛИЧ**

Князь Роман Мстиславович – непересічна постать української середньовічної історії. Його батьком був правнук Володимира Всеволодовича *Мономаха* († 1125) князь Мстислав Ізяславович († 1170). Відтак «за мечем» Роман Мстиславович на пряму походив від одного з найавторитетніших «великих архонтів Русі»¹ із правом на престол Києва. Родинним землями цього відгалуження нащадків Володимира *Мономаха* стала Володимирська волость. Матір'ю князя була наймолодша донька володаря Польщі Болеслава Кривоустого († 1138) – Агнешка († після 1182).

Роман Мстиславович появився на світ між 1155–1156 рр. Він був не першим сином свого батька, хоча серед істориків досі не вщухають дискусії – чи першим сином для своєї матері. Старшого брата князя Романа – Святослава († між 1182–1184) часом вважають незаконнонародженим сином Мстислава Ізяславовича². У дитинстві Роман виховувався при дворі польських родичів своєї матері, що мусило вплинути на його освіту, характер, політичні та військові здібності й таланти.

Не можна сказати, що до кінця 80–90-х рр. XII ст. цей князь відзначався неабиякою активністю, а відтак систематично потрапляв на сторінки писемних джерел. Навпаки. Перші майже 40 років життя Роман Мстиславович переважно залишався у затінку старших або авторитетніших родичів з-поміж князів Русі, а кількість записів про нього відверто незначна. За рішенням свого батька 1168 р. молодий володар відправився на новгородське княжіння, де й довідався про пограбування Києва 12 березня 1169 р. коаліцією військ 11-ти окремих князів під керівництвом Андрія Юрійовича *Боголюбського* († 1174). Батьки Романа Мстиславовича були змушені втікати зі столиці. Утім 25 лютого 1170 р. він сам на чолі новгородських сил розбив суздальське військо та їхніх союзників під стінами ввіреного йому міста. Не знаємо за яких обставин у молодому віці, не досягши 40 років, помер батько Романа Мстислав, однак це змусило його в серпні 1170 р. повернутися на Волинь.

Перебування його в родинних землях практично не покрите джерелами. Достеменно відомо про одруження Романа Мстиславовича близько 1182 р. з донькою князя Рюрика Ростиславовича († між 1210–1216) Предславою († після 1203/4) і народження у цьому шлюбі найстаршої доньки Феодори († після 1241), згодом зарученої за одним із синів галицького князя Володимира Ярославовича († 1198/9). Це родичання з переважно ворожою у 40–50-х рр. XII ст. волинським Мономаховичам родиною галицьких Ростиславовичів відкрило для князя Романа перспективи подвійного втручання у боротьбу за престол Галича 1188 та 1198/9 рр.

Без перебільшення апофеоз діяльності Романа Мстиславовича припав на кінець XII – початок XIII ст. Попри те, що першого разу в Галичі йому закріпитися не вдалося, упродовж 90-х рр. XII ст. зрілого віку князь кількаразово здійснював виправи до Польщі, проти балтів і половців, воював зі своїм тестем Рюриком Ростиславовичем у Київській землі, врешті решт

¹ *Byzantine Seals and Rus' Seals in the Byzantine Style Found on the Territory of Ukraine (Collection of the Sheremetiev's Family Museum)* / ed. by W. Seibt and O. Alf'orov. Kyiv : Antykvart, 2024. P. 206.

² Домбровский Д. *Генеалогия Мстиславичей. Первое поколение (до начала XIV в.). Издание исправленное и дополненное* / перевод и вступительное слово К. Ерусалимский и О. Остапчук. Санкт-Петербург, 2015. С. 250.

вдруге здобувши Галич поміж вереснем 1198 – березнем 1199 рр. Взяття під контроль цього міста перетворило князя Романа на непересічну особистість наступних кількох років не лише у міжродинних зв'язках на Русі, а й у широкому міждинастичному контексті центрально-східних і південних країн Європи. У столиці на Дністрі перетиналися чи не найголовніші на той час торговельні шляхи сполучень зі сходу на захід і з півночі на південь, тут локалізувалися коштовні соляні джерела, які тепер перебували в руках одного з найсильніших володарів свого часу, поповнюючи його скарбницю та розширюючи його політичні амбіції.

Пам'ять про Романа Мстиславовича, що вціліла в пам'ятках історіописання до кінця XVIII ст., завдячує саме його правлінню у ролі галицького князя, майбутнього «самодержця всієї Русі», як про нього сказано в родинній хроніці XIII ст., чи держателя Києва, як його сприймали і запам'ятали ранньомодерні книжники. Масштаб його фігури за кілька років зріс у геометричній прогресії, а відтак можна лише здогадуватися про глобальніші результати Романової діяльності, якщо б князь не так раптово відійшов у засвіти.

Саме після приєднання Галицької землі до волинських володінь князь Роман відправив свою першу дружину на двір батька, а незабаром одружився з дамою дуже високого рангу, імовірно, ромейського імператорського походження. Досі невідомо, хто і як санкціонував цей зв'язок, адже Предслава Рюриківна на ту мить ще не прийняла чернечий постриг, як у таких випадках часом практикувалося на Русі. Імені нової Романової жінки ми не знаємо, хоча в історіографії її називають Анною, Марією чи Єфросинією. Часом історики допускають, що та могла в різний період свого життя мати якісь два зі згаданих імен. Невідомість щодо імені й походження «княгині Романової» може пов'язуватися зі скандальністю їхнього шлюбу. Саме вона стала матір'ю двох відомих за джерелами синів Романа Мстиславовича – Данила († 1264) і Василька († 1269), при житті батька яких ніхто з ближчих чи дальших родичів не ставив під сумнів законність появи на світ цих хлопців.

Хоча в самому Галичі князя Романа сприймали не всі, а частину опозиційної знаті він знищив або вигнав за межі землі, кількарічне правління у столиці на Дністрі для нього та його сім'ї пройшло цілком спокійно. Галичани були долучені до всіх кампаній, які їхній новий володар організував і очолював, маючи з того й свій особистий профіт. Опозиційна знать не проявляла непокори. Тому Роман Мстиславович цілком успішно здійснював воєнні виправи як проти половців, так і в землі П'ястів. Дипломатичний хист князя дозволив нівелювати претензії на Галицьку землю угорських королів, які «за кужелем» були родичами вимерлої династії Ростиславовичів та прихистили в себе бастардів останнього з її представників – Володимира Ярославовича. Зрештою, надійне заплілля як у Галицькій землі, так і на Волині дозволило князеві Роману успішно розправитися зі своїм тестем Рюриком Ростиславовичем, постригши 1203 р. його, свою першу тещу і дружину у ченці. Київський престол перебував під його контролем, і допоки князь Роман почувався в силі, саме він впливав на те, хто сидітиме в Києві. На це зважали владіміро-суздальський, смоленський, чернігівський та інші володарі Русі.

Географія правління Романа Мстиславовича виходила за межі історичних Галицької і Волинської земель. Дуже недовго він вважався одним із кількох найвпливовіших володарів Русі, заслуживши в родинному колі титул і статус «самодержця» і «царя». В еклезіальному сенсі його землі перебували під омофором київського митрополита, благословення якого він мусив потребувати на різні справи: родинні, політичні, воєнні. При цьому стосунки князя з вищим православним кліром були неоднозначними. Тому навряд чи можна говорити про створення Романом Мстиславовичем якоїсь окремої «Галицько-Волинської держави» в тому значенні, з яким читач зустрічається в українській історіографії кінця XIX – початку XX ст. Ідеться про Романове, оперте на сильніші чи слабші генеалогічні підстави короткотривале держання дуже розлогих, змінних у часі й просторі володінь у складі Київської митрополії, з яких Київ був найавторитетнішим центром, Галич – столичним містом, а Володимир – родинним осідком. На інші землі Мстиславовичів, для прикладу, Смоленськ, Роман, як спадкоємець волинських Мономаховичів, не претендував. Контрольовані ним держання іноді виходили за історичні межі перелічених земель, наприклад у південному від Галицької землі напрямі. Тому сукупність його держань щонайбільше ми можемо вважати «Романовою державою», політичні й церковні еліти якої у своїх інтересах мало чим відрізнялися від еліт інших земель Русі – як у вузькому (з

прив'язкою до Київської, Чернігівської і Переяславської земель), так і широкому (еклезіальному) сенсах цього терміна.

Але й ця «Романова держава» практично миттєво зникла з мапи, як тільки звістка про його смерть надійшла до інших князівських дворів у Галичі, волинському Володимирі, Києві, Чернігові, Смоленську, Владімірі-на-Клязьмі та ін., а також на правду шокувала сусідів на Заході – в Угорському королівстві й володіннях П'ястів. Кількість ворогів, яких князь нажив за останні роки свого правління, виявилася незмірно більшою за число однодумців і союзників. А це ледь не спричинило до забуття не тільки про нього, але і про його нащадків.

Фатальною для Романа Мстиславовича стала виправа до сусідніх польських земель 1205 р., де він і загинув 19 червня під містечком Завихост у зіткненні з військами своїх юних кузенів Лешека Білого († 1227) і Конрада († 1247). Це єдиний князь Русі, який загинув на чужині, був спершу похований у Сандомирі, а згодом перепохований на батьківщині, найбільш вірогідно, у Володимирі (хоча імовірним місце спочинку може бути Галич). Його кістяк досі не виявлено, а відтак антропологічно вигляд князя реконструювати наразі неможливо. Історична пам'ять про Романа Мстиславовича уціліла й отримала подальший розвиток, перш за все, завдяки його родині: другій дружині, обом синам і онукам. Ключову роль у цій справі відіграли, вірогідно, Володимир Василькович (1288) і Мстислав Данилович (між 1300–1305). Аналіз пізньосередньовічного і ранньомодерного історіописання чітко фіксує маргіальність інтересу до постаті князя у новгородсько-псковській, московській літописних традиціях. При цьому тяглість і розлогість образу загиблого під Завихостом князя чітко артикульована в латиномовній спадщині королівства Польщі: Роман Мстиславович – популярний, хоча й без позитивних характеристик, князь Русі. Однак, без перебільшення, топовим цей володар був для руських (українських) авторів Речі Посполитої і Великого Князівства Литовського, які в XVI–XVII ст. опиралися на киево-волинську літописну традицію. У ній Романовий образ протиставлявся концепції історії Русі, що не без участі інтелектуалів з українських земель формувалася при дворі московських володарів, замовчуючи роль і значення князя та його нащадків.

Тому, безсумнівно, постать князя, «самодержця всієї Русі», «царя в Руській землі» Романа Мстиславовича залишається актуальною. Образ володаря потребує подальших студій, частково артикульованих у ході засідань організованої нами міжнародної наукової конференції.

* * *

Центр медієвістичних студій за понад 10 років свого існування від часу створення 2015 р. на базі кафедри всесвітньої історії Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського (із 2025 р. – Карпатського) національного університету імені Василя Стефаника має чималий досвід організації і проведення різного штибу міжнародних наукових конференцій. До 2019 р. спільно з Ягеллонським університетом (Краків, Польща) ЦМС був одним із постійних співорганізаторів обох серій міжнародних конференцій *Colloquia Russica*. 25–27 травня 2017 р. одну з них під назвою «Середньовічна Русь: проблеми термінології» за участі вчених із семи країн Європи було проведено й на базі Центру. Із 2022 р. ЦМС запросили як офіційного співорганізатора міжнародних конференцій серії «Обличчя війни» («*Oblicza wojny*»), які щороку проходять на базі Інституту історії Лодзького університету в Польщі. Напрями наукової роботи Центру спонукають підтримувати високий інтелектуальний рівень та не понижувати планку професійних вимог.

Тому цілком справедливо, що упродовж 2–3 жовтня 2025 р., у 820-ті роковини загибелі князя Романа Мстиславовича († 19 червня 1205), на базі ЦМС та Національного заповідника «Давній Галич» пройшла міжнародна наукова конференція «Від самодержця Руської землі Романа Мстиславовича до короля Русі Данила та його нащадків: людина, спільнота, держава XII–XIV століть в українській середньовічній історії». Патронами і почесними співорганізаторами заходу стали Український інститут національної пам'яті в Києві, а також Івано-Франківська обласна рада та Івано-Франківська обласна державна адміністрація. В найактивніший спосіб до організації та підтримки наукової атмосфери конференції долучилися й працівники Музею історії Галича, а також студенти Факультету історії, політології і міжнародних відносин.

Учасниками заходу стали 36 дослідників із семи держав Європи – України, Польщі, Чехії, Угорщини, Туреччини, Німеччини та Сербії. Українське представництво склали історики-медієвісти та археологи з Києва, Одеси, Дніпра, Ужгорода, Чернівців, Львова, Івано-Франківська, Галича і Городенки. Офіційними мовами були українська, польська й англійська. Засідання і наукові дискусії 2 жовтня пройшли у стінах Центру інноваційних технологій «*PNU EcoSystem*» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника в Івано-Франківську, натомість 3 жовтня учасників конференції приймав крилоський Музей історії Галича Національного заповідника «*Давній Галич*».

У офіційному відкритті після хвилини мовчання задля вшанування усіх загиблих, які віддали свої життя за незалежність і суверенітет України у війні проти російської агресії, з привітальними словами до учасників звернулися проректор з науково-педагогічної роботи Карпатського національного університету імені Василя Стефаника Сергій Шарин, голова Українського інституту національної пам'яті Олександр Алфьоров, генеральний директор Національного заповідника «*Давній Галич*» Володимир Олійник, декан Факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника Ігор Гурак і директор ЦМС Мирослав Волощук. Знаковість наукової конференції підтвердив офіційний Меморандум про співпрацю, підписаний Українськими інститутом національної пам'яті з Національним заповідником «*Давній Галич*».

Конференційні виступи поділялися за окремими темами на вісім панелей. Перша з них, інавгураційна, під назвою «*До 820-ї річниці загибелі самодержжця всієї Русі Романа Мстиславовича*» стосувалася винятково життя і діяльності князя Романа крізь призму аналізу нових і старих джерельних даних, окремих статистичних узагальнень тощо. У ній виступили кандидат історичних наук О. Алфьоров, професор Олександр Головка з Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (Київ, Україна), науковий співробітник Інституту історії України НАН України Вадим Арістов (Київ, Україна) і директор ЦМС, професор М. Волощук (Івано-Франківськ, Україна).

Друга панель на тему «*Князь Роман Мстиславович: джерела та історична пам'ять*» складалася з виступів провідної наукової співробітниці Інституту історії України НАН України (Київ, Україна), докторки історичних наук Тетяни Вілкул, професора Університету Нового Саду в Сербії Дюри Гарді, провідного наукового співробітника Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (Київ, Україна), доктора історичних наук Олега Однороженка, докторантки Стамбульського університету (Стамбул, Туреччина) Ебру Аккан, вченого секретаря Національного заповідника «*Давній Галич*» та провідного фахівця ЦМС Андрія Стасюка, а також старшої наукової співробітниці Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України і старшої наукової співробітниці (запрошена дослідниця) Університету Гете у Франкфурті-на-Майні (Німеччина) Світлани Потапенко.

Третє засідання під назвою «*Роман Мстиславович та його родина у шкільному курсі історії України і країн Європи*» включало виступи фахівця ЦМС і вчителя історії Городенківського ліцею ім. Антона Крушельницького Сергія Дубчака (Городенка, Україна) та старшого викладача кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидата історичних наук Богдана Савчука (Івано-Франківськ, Україна), доцентки філософського Факультету Карлового університету (Прага, Чехія) Дани Піцкової, фахівчині Дніпропетровського національного історичного музею ім. Дмитра Яворницького Оксани Рутковської (Дніпро, Україна) і доцента кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Віталія Калініченка.

Підсумки першого дня було підбито в ході презентації найновіших наукових видань, присвячених українській і зарубіжній медієвістиці.

Четверта панель конференції другого дня засідань мала назву «*Король Русі Данило Романович і його доба*». Учасники заслухали виступи аспіранта Університету Марії Кюрі-Склодовської (Люблін, Польща) Леоніда Павленка (Матяша), головного консультанта Управління по зв'язках з місцевими органами влади і органами місцевого самоврядування Апарату

Верховної Ради України Владислава Гулевича (Київ, Україна), а також завідувачки науково-дослідного відділу Національного заповідника «Давній Галич» Марії Костик.

П'яте тематичне засідання під назвою «*Держава Романовичів: історичний, еkleзіальний і культурний ефекти*» складалося з доповіді професора Інституту славістики Польської Академії наук Ришарда Гжешіка (Познань), доцента кафедри архітектури та реставрації Інституту архітектури та дизайну Національного університету «Львівська політехніка» Юрія Лукомського, доцентки кафедри допоміжних історичних дисциплін Інституту історії Університету Лоранда Етвеша (Будапешт, Угорщина) Вероніки Рудольф, працівника Державного історико-культурного заповідника «Тустань», кандидата історичних наук Романа Миськи (Львів, Україна) і старшого викладача кафедри модерної історії України та зарубіжних країн Факультету історії та міжнародних відносин Ужгородського національного університету Сергія Гануса.

Сьома конференційна панель «*Держава і армія: Русь, Європа, світ*» включала виступи провідного наукового співробітника Чернівецького обласного краєзнавчого музею, кандидата історичних наук Андрія Федорука, доцента кафедри археології, етнології та культурології Факультету історії та міжнародних відносин Ужгородського національного університету Володимира Гуцула, провідного фахівця ЦМС, асистента кафедри всесвітньої історії Факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника Остапа Кардаша, доцента кафедри архітектури та реставрації Інституту архітектури та дизайну Національного університету «Львівська політехніка» Василя Петрика, незалежної дослідниці, докторки Анети Големб'ювської-Тобіаш з Кракова (Польща) і – доцента кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівника Центру антикознавства та медієвістики (на громадських засадах) Одеського національного університету імені Іллі Мечнікова Вадима Чепіженка.

У ході останньої восьмої панелі «*Археологія, архітектура, штучний інтелект в сучасному вимірі історичних студій*» прозвучали виступи Максима Волощука (у співавторстві з Богданою Зарембовською) з Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ), молодшого наукового співробітника науково-дослідного відділу Національного заповідника «Давній Галич» Андрія Гусака, а також провідного наукового співробітника науково-дослідного відділу Національного заповідника «Давній Галич», провідного фахівця ЦМС Карпатського національного університету імені Василя Стефаника Андрія Петраша.

Конференційні заходи супроводжувалися екскурсійною програмою до храму Святого Пантелеймона в селі Шевченковому і на Крилоське городище, люб'язно проведеною працівниками Національного заповідника «Давній Галич» Андрієм Гусаком і Андрієм Стасюком.

Мирослав ВОЛОЩУК (Івано-Франківськ – Галич)

Остап КАРДАШ (Івано-Франківськ)

Андрій СТАСЮК (Галич – Івано-Франківськ)